

Az idegen szavak Csokonai nyelvében.

A nyelvújításról, művelődéstörténetünk e fontos és érdekes mozgalmáról TOLNAI VILMOS hasznos és áttekinthető összefoglalása óta (A nyelvújítás, Bp., 1929.) kevés szó esett a tudományos irodalomban. A harc lényeges mozzanatai tisztán állanak előttünk; az pedig nem túlságosan fontos sem az irodalomtörténet, sem a nyelvtudomány szempontjából, hogy egy-egy nyelvújítási szavunk nem keletkezett-e néhány évvel előbb, mint az eddig ismert adatok nyomán gondoltuk. Mégis van a stílusfejlődésnek egy-két részletkérdése, mely a nyelvészt is, irodalomtörténészt is joggal érdekelheti, s melyre csak a nyelvújítás mozgalmának egységes szemlélete alapján kaphatunk feleletet. Nézetem szerint csakis így, a szerves fejlődés menetébe állítva vizsgálhatjuk, hogy milyen álláspontot képvisel a nyelvújítás korának legtehetségesebb, legszínesebb költője, Csokonai Vitéz Mihály, az új szellemi áramlatokkal szükségszerűen nagy tömegben feltűnő idegen szavakkal szemben.

Csokonait a nyelvújítással kapcsolatban sok vád, sok támadás érte. Kazinczy és — bizonyára az ő hatására — Kölcsey népi szavai miatt a Debreceni grammatika szűk látókörű orthológus köréhez számítja. A debreceniek új szavai miatt neológus számba veszik, idegenkednek tőle, s inkább csak halála után kezdik védelmükbe venni Kazinczy támadásaival szemben. Ma már nem kétséges, hogy elvben is, gyakorlatban is a józan újítók közé tartozott, aminthogy ő is ezek közé számította magát. (Lásd TOLNAI, i. m. 96—9; GESZTESI GYULA, Csokonai és a nyelvújítás, Bp., 1910, 3 kk., stb.)

A történelmi távlat új megvilágításba helyezte ezeket a kérdéseket. Kora személyeskedő harcainak értékmérő szempontjai részben idejüket múlták, részben új jelentőséget kaptak. Csokonai költői nyelvében ma már csak azt keressük, hogy saját korának irodalmához viszonyítva mi benne az újszerűen művészi, s ezt egyaránt megbecsüljük benne, akár a népnyelv, akár a nyelvújítás kincsesházából vette. Érdekes azonban, hogy ma

is megrovás éri idegen szavai miatt. PINTÉR JENŐ írja: „Kár, hogy költeményeinek jelentékeny részét teleszórta görög-római mitológiai nevekkal: a Múzsák, Tritonok, Nimfák, Gráciák, Kalliope, Klio, Amor, Venus, Mars, Bacchus emlegetésével... Görög—latin vonatkozásaival itt-ott elhomályosította világos költői stílusát... Hasonló idegenszerűséggel hat a korabeli társalgó nyelvben használatos német és francia szók sűrű alkalmazása. Ha valami, ez a ma már nehezen érthető görög, latin, német, francia szódíszítés teszi a modern olvasó előtt kevésbé élvezhetővé költészetét.“ (Magyar irodalomtörténet V, 332—3). GESZTESI GYULA szerint is „túlton túl használ idegen szót akkor is, midőn a korabeli purista kerülve kerüli“ (i. m. 24).

Kétségtelen, hogy az idegen szavak kérdése nem választható el azoktól az elvektől, melyeket Csokonai a nyelvújítással kapcsolatban vallott. Itt három mozzanatot kell figyelembe vennünk: 1. Kinek (kiknek) a hatását mutatja e téren *elméleti* felfogásában? 2. Kiket követ *költői eljárásában*? 3. Melyek azok a *művészi célok*, amelyeket idegenből vett szavaival szolgálni akar?

Csokonai legönzетlenebb pártfogója és mestere FÖLDI JÁNOS volt, kire hálás kegyelettel gondol akkor is, midőn a tudós orvos már régen a hadházi temetőben pihen. Hatása erősen érezhető a tanítvány költői nyelvén, de meglátszik a nyelvújításról vallott felfogásán is. Földi 1790-ben készült Magyar Nyelvkönyvében a nyelv bővítésére négy utat jelöl meg. A mi szempontunkból az utolsó fontos: „Itt nyílik egy ajtó a' bévett idegen szókról való elmélkedésre is. Ez ífmét egy, és már negyedik forrás a' Nyelvbővítésre.“ Hivatkozik a klasszikus és a nyugati nyelvek példáira. Helyteleníti, hogy néhány író ott is ragaszkodik az idegen szavakhoz „a' hol tífzta Magyar szókkal és világos kifejezésekkel élhetne. Sőt a' köznép is néminémű tudományt 's Deáklágot akar ezekkel mutatni.“ De azt is hibáztatja, ha valaki „olly buzgó vízfönt, és féltő fzerelmű önnön Nyelve eránt, hogy kézzeb minden következés ellen formált esmeretlen 's érthetetlen szókkal korifosítani, 's homályosítani íráfait, mintfem valamely idegent eltűrni. Így tévefti-el az ember a közép utat... Élünk okofon és mértékletesen azon szabadfággal, a' mellyel éltenek eleink is. A' melly szókat alkalmas eredeti eggyes, vagy jó és rövid öfzvetett szókkal is helyesen ki nem tehetünk: tūrjük el ideig azokban az idegen búzt... De kövefsük abban is Eleinket,

[hogy] lágyítfuk 's egyenlítőfuk azokat a' lágy, könnyű és kényes Magyar fzőejtéshez." (L. RMKtár XXVIII, 85—6).

Csokonai Kleist-fordításának Előbeszédében foglalkozik a legrendszeresebben a nyelvújítás jogosságával és helyes módjaival. Mint mestere, ő is négy eljárást ajánl, melyek közül az utolsó teljesen egyezik Földi fent ismertetett negyedik elvével: „Vagynak végzetre olyanok, a melyek eredet szerént ugyan nem magyarok, de vagy a nyelv királyától, az usustól pecsétes levelet kaptak, vagy a magyar tudósok diétáján hungarizáltattak... ezekben, ha polgári just kívánnak szerezeni, megkívánhatja a nemzet, hogy a tősgyökeres magyar szók felett, se nyilván, se titkon, sem szép szín alatt, elsőségre ne héjazzanak, hogy külföldi ruhájokat levetkezzenek, idegen hangejtéseket megszelídítsék és még a legutolsó magyar jobbágy füleinek is botránkozást ne csináljanak, s annak száját elviselhetetlen rabotával ne nyomorgassák.“ (Harsányi—Gulyás kiad. I. 629—30; v. ö. TOLNAI i. m. 75, 97. Nagyjában hasonló elveket vall Csokonaival egy időben, de tőle függetlenül Sándor István is; l. TOLNAI 85—6).

Hogy itt valóban Földi hatásával állunk szemben, azt nemcsak az idézett párhuzamos szövegrészek igazolják. Csokonainak a nyelv gazdagítására ajánlott másik három módja szintén Földire utal. Földi a saját elvét, hogy t. i. az idegen szavakat ritkán és magyaros hangalakban használjuk, a gyakorlatban is követi. Magyarra fordít csaknem minden nyelvtani és verstani műszót, magyar növény- és állatneveket alkot, hogy az idegeneket nélkülözni tudja. Így az *aranka*, *boglárka* mintájára a latin *asperula*-ból *érdeské*-t, a *hesperis*-ből *estvelké*-t csinál¹⁾ (Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról, Béts 1793, 27) stb. Ha pedig nagy ritkán magyar tőszóból nem tud megfelelő nevet alkotni, ösztönösen megtalálja a módot, hogy az idegen szó hangalakját könnyen megmagyarosítsa. Így a *monas* nemi nevet *parány*-nak fordítja, a *Monas Termo* fajtát azonban „*Termő Parány*“-nak nevezi (Természeti história, Pozsony, 1801, 428). A divattal átvett német, francia, olasz szavaknak pedig nyomát sem látjuk Földi könyveiben.

Mint láttuk, elméletben Csokonai is átveszi Földi itt ismer-

¹⁾ Az EtSz. a *borzonkát* is (I, 497), meg az *estvelké*-t is (II, 54) csak 1807-ből idézi.

tetett elveit, azonban a gyakorlatban egyáltalán nem követi őket. Vannak munkái, melyekben szinte halmozza az idegen szavakat, s különösen a magyaros hangzást nemcsak, hogy nem kívánja meg tőlük, hanem helyenként szinte tudatosan keresi az idegenszerűt. Kinek a példája lebeghetett itt a szeme előtt? Bizonyára az ifjú Kazinczyé. Gondoljunk csak arra, amit TOLNAI VILMOS (i. m. 102) Kazinczy első munkáiról ír: „Mínt hogy sok idegen szóra nincs még magyar szó, megtartja az idegent; néhol magyaros végzettel, néhol magyarosan továbbképezve, de igen sokszor teljesen a maga alakjában (*assemblée, concert, sklav, tour*).“ Valóban, szinte védi ezeket Gessner-fordításának vagy Bácsmegyeyének bevezető soraiban, s különösen utóbbi munkájában hemzsegnek az új német—francia, műveltséggel kapcsolatos kölcsönszók. Hiszen természetes, hogy a bécsies műveltségű emberek tudatában rengeteg ilyen szó él. A kor levelezése meg azt mutatja, hogy kivált a felvilágosodás hívei éltek ezekkel szívesen, mintha így kozmopolita voltukat akarták volna igazolni. Egyes írók — ilyen volt nézetem szerint Kazinczy és legalább bizonyos vonatkozásokban Csokonai — az idegen szavak használatával valahogy magasabb műveltségüket is fitogtatni kívánták. Igazolja ezt egyrészt az, hogy az ilyen írók nagyrészt idegen helyesírással írják a kölcsönszavakat (vö. MNY. VII, 161 kk.); de igazolja — egy konkrét esetet véve — az is, hogy Kazinczy *elvileg* ugyan azért ragaszkodik az idegen kifejezésekhez, mert azok ismeretesebbek, mint a helyettük készíthető magyar megfelelők, (l. Bácsm.: Jelentés); e művéhez csatolt szómutatójában mégsem a ritkább új, magyar szavakat magyarázza, hanem éppen az *idegeneket: accompagnirozni, accompagnement, artista, assemblée* stb. Tehát ő maga is tisztában van azzal, hogy az *idegen* szavak a kevésbbé ismertek; mégis ezeket használja, mert izlésének jobban megfelelnek. Csoda-e, ha a TOLNAI idézte négy példaszó közül három (*assemblée, concert, sklav*) számtalanszor megtalálható Csokonainál is, s ezeket egész sereg hasonló követi: *ária, accord, accompagniroz, duetto, tercetto, pause, piano, brács, flauta, klavíroz, orchestra* mint zenei műszavak, *pictura, pittoresco, contrasto, chiaroscuro, kupferstikk* és mások, mint a festészet szavai stb. Érdekes példája ennek a kölcsönszavaktól hemzsegő stílusnak Kazinczy Csokonaihoz írt levele, melyben Dayka egyik

versét küldi: „Az ily *Gelegenheitsgedicht* minden olvasót *interessál*; a *Wünschowálás*, Magasztalás pedig úntató“ (Lev. II, 390). Egész természetes, hogy ennek példájára később Csokonai levelei is tele vannak ilyenféle részletekkel: „Kár, hogy azokba a lány *jünffüssigekbe* van öntve“ (Dayka egy verséről Kazinczy-nak; II, 743); „falu vagy mezőváros, ahol egy *pfarreri* könyvpolcon kívül alig találni egyebet“ (Gr. Széchenyi Ferenchez; II, 721) stb.

Csokonai idegen szavainak egy másik csoportját azok a költői szólamok alkotják, amelyeknek nálunk már megvolt a hagyományuk a humanista, barokk s végül a deákos költészetben. Ilyenek a klasszikus helynevek: *Helicon*, *Tempe*, *Olympus*, *Paphus*; mythologikus alakok, mint *Venus*, *Cupido*, *Mars* (*Mavors*), *Bellona*, *Atlas*, *Triton*, a *cyclopsok*, *gigászok*, *nymphák* és mások.¹⁾ A leoninusairól hírheft Gvöngyösi János, kit költőnk szintén jól ismert (I. I, 92 stb.), írja: „a' Pogány ifteneknek költeményes Tudománnya (*Mythologiája*) volt eleitől fogva a' Vers-fzerzésnek fzoptató-dajkája. Ha a' Kerefztyén Vers írók-is ottan ottan ezeket az emlőket fzoptyák, éppen olly fzabadoson és kegyefségék' meg-fértése nélkül meg-eshetik, mint mikor a' barmoknak tejével jó-ízüen és hafznoson élünk, de természetünket azokkal meg-nem elegyítjük .. mi-is a' mesés *Héliconnak*, *Parnafsusnak*, *Cyrrhának*, *Nisának* erdeiből vágott fákat kedvünk és tzélunk fzerint faraghatjuk fzükséges épületeinkre. Mint, p. o. a' *Vénuson és Cupidón* ki-fejezhetjük a' Nemnek a' Nemhez tiftán gerjedező indulatját, és az házafsági tifta Szerelmet.“ (Gy. J.-nak magyar versei, kiad. Szatsvai Sándor, Bétsben, 1790; Elöl-járó Beszéd.)

Idetartoznak azok a költött női nevek is, melyeket a már szentesített klasszikus hagyományok alapján a költők kedveiknek adni szoktak: *Chloe*, *Phyllis*, *Laura*, stb. Ez az ízlés dik-tálja Csokonainak is azt, hogy Júliát a poétikusabb *Lilla* néven emlegesse; de persze ez sem új az akkori költői nyelvben. Kazinczy 1789-ben, tehát jóval Csokonai fellépése előtt írja a verseiben gyakran előforduló, maga alkotta *Czenczi* névről²⁾: „*Czenczi* nomen factum, prouti Lyda, vel Laura. Klopstock

¹⁾ Vö.: Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete V. köt. (Bp., 1932) 332—3.

²⁾ A „Mondolat“ hatása alatt tudvalevően Kazinczy gúnyneve lett.

a' maga Kedvesét Csidli-nek nevezi. Én ezen szó szerzése alatt a' kedves *cz, cz* hangra figyelmezttem. Más helyeken *Lili*, vagy *Lilla* névvel élek." (Aranka Györgyhöz, Lev. I, 423). Íme, e név is határozottan irodalmi hatásra mutat, bár az a mai köztudatban természetszerűleg már mindig Csokonai szerelmi költészetéhez kapcsolódik.

Van azonban Csokonai idegen szavainak még egy más, sokkal értékesebb tanulsága is. Ő volt t. i. drámairodalmunkban az első, aki igazán tudatosan látta, hogy a színpadi hős mennyire élő alakká, reális egyéniséggé válik, ha beszédében van valami következetesen visszatérő jellegzetesség. Az iskoladrámák már adtak valami kis indítékot e téren, de csak annyiban, hogy a komikus hatás kedvéért egy-egy durvább beszédű parasztot is szerepeltetnek. Ezek nyomán haladva írja Kazinczy egy bírálatában: „Az ilyen populáris szólásokkal való éleést egy általjában illetlennek nem tarthatni; sőt inkább a' comicus munkákban a' millyen például Prof. Simay Kristófnak a' Ravafzsága, tüzet ad és életet az egézf munkának . . .” (Kassai M. Mus. I, 52). Mindamellet Csokonai az első, aki alakjait nemesak paraszti vagy zsidós beszéddel teszi komikusabbá, hanem a jellemeknek megfelelően a külföldieskedő ficsurok beszédét német-francia szavakkal („Bravó, cherlich, sármánt, gyönyörű” — mondja Szászlaki, III, 350), a latinos műveltségű iskolamestert vagy gvárdiánt latinos beszéddel teszi egyénivé („...leveledet ez előtt circiter félórával vettük, olvastuk, és attentissime percurrálván, belőle megértettük, qualiter . . . te, minekutána a seculárisoknál, vagy az úgynevezett laicusoknál, ut Ecclesia loquitur, minden subsidiumot hiába kerestél volna . . .”; III, 214).¹⁾ Így lesz a „Tempefői” báró Sertepertije, a „Cultura vagy Pofók” Szászlakija Kisfaludy Károly Széllházyjának őse, a „Gerson du

¹⁾ A beszéd is csakúgy a jellemrajz egyik eszköze, mint a külső: „Több tudomány van a bodros tászliban, mint a magyar ingbe, a kurta magyar haj tők fejet mutat, de ha exotica parókat teszünk rá, az együgyűek káptalannak gondolják, a kis magyar mente alig repraesental egyebet egy kis Verbőczinél és Husztinál, hanem a frak involválja a Historiai Tudományt mind, a francia caput az természetnek egész buvári esméretét. Az anglus Iberokk, ha szárközepig ér, minden kigondolható philosophiát, ha földig ér, a leghomályosabb régiségek esméretét; és kivált ha nem a szélire vannak rakva a gombok, Newton, Helvetius, sőt maga Kant látszik az ember előtt állani.” (III, 341).

Malheureux“ iskolamestere s a „Tempefői“ gvardiánja Perföldy. És hogy ez Csokonainál valóban a reális jellemzés s az egyéntés eszköze, azt igazolja az is, hogy jóformán minden komikus alakjának van a beszédében valami ilyen jellegzetesség, vagy legalább is egy-egy mindvégig ismételt, furcsa szó. Ilyen a „Culturá“-ban Conrad inas: „Sist var, asz ikhasz“-a, vagy Firkász secretarius stereotyp szólásai: „No ez már cultura“; „pro primo, pro secundo, etc.“; „úgy szólván“ stb. S ahol még ez sincs, ott az utasítás bizonyítja költőnk eljárásának tudatosságát: „Ez mindég rácosan fog beszélni“ (III, 267; III, 342).

Érdekes, hogy Csokonai eljárása még bírálójának, Kölcsey Ferencnek sem tűnt fel, pedig ez néhány évtized mulva ugyan-ezeket az elveket vallja: „Minden nyelvben vannak mind a komolynak, mind a nevetségesnek tulajdon szavai, szórakásai és szólásformái... A legnagyobb kincsek erre nézve bizonyosan a köznépi nyelvben fekszenek. *Egyetlenegy példabeszéd, egyetlenegy saját szójárás, sőt gyakran egyetlen szó vagy accent* a közember nyersen tréfás vagy egyszerűen naiv beszédében is ellentállhatatlan behatást csinál... A vígjátékban gyakran kétféle nyelvre van szükség; s a felsőbb osztályú mellett bizonyos alsóbb osztályúnak, bizonyos pórnyelvnek is fel kell tűnnie.“ (1824: A komikumról; vö. HORVÁTH J.: A magy. irod. népiesség 225—6). — Csokonai ennél még messzebb is ment; gondoljunk csak a „Tempefői“ alakjaira, az úri szereplőktől le egész Szuszmirig és a pandurokig: ahány szereplő, annyi külön nyelv. S ha ez egyéni nyelvek egyikét-másikát Csokonai helyenként túlságosan meg is tűzdeli idegen (másutt meg népi) szavakkal, ezt a *művészi* eljárást nem szabad a purizmus szempontjából bírálnunk (l. GESZTESI megállapítását Csokonai idegen szavairól).

A komikus hatás kedvéért festi a „Békaegerharc“ vagy a „Dorottya“ nevetséges küzdelmeit az akkori háborúk franciás szókészletével¹⁾, ezért van tele, különösen a „Dorottya“, az idegen divatszavak garmadáival. Hogy e téren Gvadányi hatott-e költőnkre és mennyiben hatott, azt nehéz volna eldöntenünk; legalábbis *öntudatlan* hatásról mindenesetre lehet szó.

Említettük már Csokonainak és Földinek azt az elvét, amely szerint az átvett idegen szavaknak hangalakban nyelv-

¹⁾ Idetartozik a „Militat omnis amans“ s néhány más kisebb költemény is.

vünkhöz kell símulniok. Az ilyen átformált idegen szavak közül — mint korának legtöbb művelt költője — Csokonai is használja a *purgoma* 'epigramma' szót, vagy Dugonics *szittyá* 'scytha' szavát (l. NyUSz.), ő maga azonban egyetlen kölcsönszót sem alakított lát magyarosabb hangzásúvá.

Általános szokásuk volt a nyelvújításkori költőknek, hogy német és francia mintára elhagyogatták a latin eredetű szavaknak, főleg a tulajdonneveknek az *-us* (*-ius*), *-a* (*-ia*), *-um* (*-cum*) stb. végzeteit. A NyUSz. idézi Sándor Istvánnak egy idevonatkozó megjegyzését: „Vessük el azt a sok *ia*-t az országok s városok nevéből s az *us*-t a nemzetek nevezetéből, mert mind kettő felettébb deákos, ú. m. Dánus, Svékus, Russzus, Prusszus s mondjuk inkább Dán, Svéd, Porosz, Orosz“ (Sokf. IV, 234). E felfogásnak Csokonai költői nyelvében is határozott nyomai vannak. Már az is a nyelvújítók hatására vall, hogy inkább él a szabályosabb, de újabb *Athenae*, *Athene* névalakkal, mint a hagyományos *Athénás*-sal (l. MNy. XXIX, 305)¹⁾. Még inkább áll ez a *Bált tengere* kifejezésre (Kleist „Tavaszi“-ában), melyet maga is szükségesnek tart megmagyarázni a jegyzetekben: „*Bálticum tener*“ (I, 689); ez utóbbi a korabeli szokásos alak. Itt sem halad azért töretlen csapáson költőnk. Földi 1799-ben készült Term. Hist.-jában már a mai alakot használja: „*Bálti tener*“ (367)²⁾, sőt ugyanez már 1780-ban is felbukkan: „a *Balti* (*Mare Balticum*) *tengerenn* való hajózás“ (Magy. Hirmondó 136). Csokonai kifejezése egész pontosan előkerül egy 1790-es, általa is ismert forrásból: „*Bált Tenger*“ (Hadi és más nevezetes történetek³⁾, 1790: II, 359). Használja költőnk versben (de

¹⁾ De nem oly merész e téren, mint ÁNYOS PÁL, aki nem is ezt az újabb alakot használja, hanem már a mai *Athén*-t (Á. P. Munkáji, Bétsben, 1798: 24, 32, 139).

²⁾ Úgy látszik, FÖLDITŐL származik a mai *Atlanti-tenger* is. Az EtSz. az *Atlanti T.* alakot először Márton 1800-as szótárából idézi s ezt mondja: „a mai *atlanti* alak a XIX. sz. közepe óta.“ *Földinél* azonban mindig *Atlanti Tenger* áll (Term. H, 248, 251); s minthogy Márton József 1800-as szótára számára feldolgozta Földi könyvét, még a hangalak eltérése mellett sem lehetetlen, hogy Földi volt a forrása.

³⁾ Ennek a szerkesztői, Görög Demeter és Kerekes Sámuel hirdették azt a pályázatot, melyre Földi Nyelvkönyv-e készült; Görög Demeterhez fordul később Csokonai is, hogy újságírói állást kaphasson (II, 675) s 1802-ben alkalmi verset is ír tiszteletére (I, 326).

csak versben!) a megszokott *Kárpátus* mellett az újabb *Kárpát* alakot is („... hangzatid... Már a *Kárpátokat* verdesik“; I, 409), amelyet alighanem Ányos terjesztett el a költői nyelvben (i. m. 10); Virág Benedek 1799-es versgyűjteményében már következetesen ez fordul elő (53, 73, 77 stb). Bessenyei Sándor Milton-fordításában találtam az első adatot a *Parnassz* rövidítésre (Kassán, 1796; I, a₂); talán így jutott Csokonai költeményeibe: „*Parnassz* vadon hegyénél...“ (I, 169; a jegyzetek közt ezt is a hosszabb alakban találjuk: „A *Parnasszus* hegye, mely Phocisban volt“ (u. o. 201). Ezek mintájára alkothatta a *Korint* alakot: „Mint a *korinti* szőlő — A cúkoros kalácson...“ (I, 496; de prózában *Corinthusi*, II, 661). Az *Olymp* alakra is van régebbi adatom: „Mint *Olimp'* hegyére Tesszáli mezőben...“ (Szilágy: Henriás, 162); vö. Csokonainál: „*Olymp* figyelmezve ül“ (I, 651).

Úgy látszik, a népneveket akkoriban még inkább teljesebb alakjukban használták; Csokonainál mindössze egy újszerű adat kerül elő. „Marosvásárhelyi gondolatok“ c. versében (készült 1794-ben) olvassuk: „[A szél]... Arról jó, a melyről a *dákok* földére — A scythák bajuzos tábora betére“ (II, 38; vö. GESZTESI 25, 28). Láthatólag maga is túl merésznek tartotta ezt az alakot (az EtSz. csak CzF. óta idéz rá példát!), mert jegyzetben külön megmagyarázza: „azaz: *Dácusok*“. Későbbi leveleiben sohasem jut eszébe, hogy prózában is ezt a rövidített alakot használja; ott mindig a komolyabb hangzású, hagyományos *dacus* alak áll (II, 675, 731). Nem meglepő azonban, hogy prózában is él a rövidebb *avar* alakkal (az EtSz. az első szótári adatot Ballagi: Telj. Szót.-ból idézi), mert ez abban az időben már valóban inkább így volt használatos (vö. 1783-ban: „Hunnus, és *Avar* nemzetnek“: Molnár János; Magyar Könyv-ház, II, 32). Még fokozottabb mértékben áll ugyanez a *mór* névre (Csokonai: III, 372 stb.), amelynél a hosszabb (*Maurus*) alakra Csokonai idejéből jóformán példát is alig találhatnánk.

Még általánosabb szokásuk volt azidőtájt a költőknek, hogy — főleg a legismertebb — latin és görög személynevekből elhagyták az *-us*, *-es* végzetet. E törekvést először Révai öltöztette határozott formába 1784-ben: „Virgyil névnek idegen hangzásán meg nem kell ütközni. Sőt az a' kérdés: ha valylyon nem vólna e jobb még egyéb ilylyen nevekben is mindenütt azo-

kat a' sok *kus, tus, fus*, úgy mint *Marcus, Torquatus, Rufus* ki meneteleket el mellőzni; egy szóval mindegyikét Magyarosabban ejteni. Én nem magamtól szollok; hanem azután [t. i. MOLNÁR JÁNOS után] a' ki már Szokrates nevét is így ejtette *Szokrát*. Vajmi nagy tudos Férfiú pedig az! Hiszem lám így igen a 'Magyarság' Tulajdonához közelítnénk. Nem szereti ám az a' nyers tisztán ejtetett Deák neveket. Mi régóta vagy az is, hogy *Antonius* Antal? *Petrus* Péter? *Stephanus* István? Nem győzöm mind elő hozni. Azért *Virgilius* is *Virgil* lehetne talán, *Horatius* Horátz, *Torquatus* Torkvát.“ (Magy. Hirm. 1784, 72; vö. M. Ny. VII, 90). Ez a divat hamarosan prózai szövegekben, sőt magánlevelekben is mindinkább érvényesül. Így Földi Kazinczyhoz írt leveleiben *Homér-t*, *Virgil-t* emlegeti (Kaz. Lev. II, 306); Kazinczy pedig anyjának írja, hogy fogságában *Horác-ot*, *Virgil-t* olvasta, de kér még *Szalluszt-ot*, *Szvetón-t*, *Homér-t* is (u. o. 399). Csokonai e téren is igen mérsékelt álláspontot foglal el, midőn csak verseiben használja a rövidebb alakokat: „... a királyok estét — Nem kürtölöm *Homérral*“ (I, 165; de u. o. 207, a jegyzetekben: „Azt írja *Homerus*, hogy...“); „Hallá *Elysium* berkeiben *Horác*...“ (I, 409); „... a' *Virgil* hazája“ (I, 258; de prózában: „... *Virgilius*, *Horatius* és más déli poéták“ I, 198); „*Achill* és maga *Hannibal*“ (I, 682; de „A vitézi epopoeáról“ c. tanulmányában: „Ebben a heros, ama *Peleusfi Achilles*...“ II, 541).

Semmi esetre sem állítható azonban Csokonairól, hogy latin eredetű *közzavaink* végzetét is elhagyja. Ami példát t. i. GESZTESI erre felhoz (i. m. 25): *paradíz, interesz, magnifik*, az bizonytalannal nem régiebb *latin* jövevényszó, hanem újabb átvétel a művelt bécsi németből, esetleg ezen át a franciából. Ilyen példát még többet is említhetnénk: az újabb költők a nyugati költészetből kölcsönzött *zephyr*-je már kiszorította a *zephyrus-t*; a *tyrann* (*tirann*) sem a régiebb *tyrannus* megrövidítése, hanem újabb nyugati kölcsönzés (*Szilágy* Henriásában majdnem laponként előfordul). S míg az idegen tulajdonneveknél — különösen verses szövegben — CSOKONAI szívesen elhagyja a végzetet, a közneveknél következetesen megtartja, úgyhogy eljárásának adott esetben bizonyító ereje is van. Az EtSz. a Kúnoss „Gyalulat“-a (1835) óta ismert *barbár* szóalakot úgy magyarázza, hogy az esetleg a régebbi *barbarus*-ból (< lat. *bārbārus*) alakult, de

inkább a német *barbar* újkori átvétele. A mai alak már Csokonainál (tehát igen korán!) előfordul: „Óh ölj meg bár egészen, — Ha már, *Barbár!* érzésed nincs.“ („A varázs-fuvola“; III, 426 jegyz.) Prózában itt is a régebbi (latinus) alakot találjuk: „a *barbarus* nemzeteknél“ (II, 519) stb. De a szó hangalakja (t. i. az *-ár* szóvég, l. EtSz.), jelentése (az első kidolgozásban „kegyetlen“ van a *barbár* helyén: III, 425) és az a fentebb ismertetett körülmény, hogy Csokonai maga a latin eredetű közszavaknál nem hagyja el az *-us* végzetet, egyaránt az újabb német átvétel mellett tanúskodik.

Tévedés volna azonban, ha mindezek alapján azt hinnők, hogy Csokonai általában szívesebben használja az idegen szavakat, mint magyar megfelelőiket. Bizonyosra vehetjük például, hogy a debreceni kollégium klasszikus légkörében sohasem hallotta a *trónus* szó helyett a *királyi szék*-et, mégis meggondolás nélkül használja (III, 379; vö. Kaz. Lev. II, 79), s ugyanígy a *regia* helyett a *királyház*-at (III, 384). Leveleiben a régebben használatos *secretarius* helyett következetesen *titoknok*-ot találunk, *microscopium* helyett *nagyító üveg*-et, *comedia* helyett *vígjáték*-ot, *epopoea* helyett *versezet*-et ír, stb. Még a *sklav*-ot is gyakran változtatja a *rabszolgá*-val, *martalék*-kal, pedig ennek a használatára elég példát talált Kazinczy, Szentjóni Szabó és más költők munkáiban. Ismeretes, hogy Csokonai új alkotásai közé tartozik a *világpolgár*, a *hangszer*; az előző a régibb *cosmopolita*, az utóbbi a *muzsika-szerszám* újszerűbb magyar neve (l. Tolnai 98). Az idevonatkozó példák számát természetesen tetszés szerint szaporíthatnánk.

Végeredményben tehát Csokonait idegen szavai alapján sem lehet *egyetlen* költői csoport követőjének tekinteni. Elvi fejtegetései Földi tanítványának mutatják; őt követi abban is, hogy sokszor használ újabban keletkezett, magyar szavakat a régebbi, elterjedtebb kölcsönszavak helyett is, sőt maga is tevékeny részt vesz az újítók nyelvtisztító munkájában. Persze Kölcsey durva tévedést követ el, mikor ismert bírálatában azzal vádolja Csokonait, hogy teljesen annak a „míveletlen izlésű“ Földinek a nyelvi hatása alatt áll, ki „úgy jelent meg a philológiában, mint purista... a köznépe az igaz magyarság, az idegennel nem egyveleges magyarság, ezt mondogatta Földi...“ Láttuk, hogy — mégha Földi valóban ezt „mondogatta“ volna is — Csokonai

igazán nem kereste az „idegennel nem egyveleges magyarság“-ot. Sőt Kazinczyék nyomán bőven használ újabb átvételű, divatos kölesönszavakat levelezésében is, költői munkáiban is, ha művészi ízlése így parancsolja. A műköltői hagyományoknak megfelelően szerepelteti verseiben a klasszikus költők mitológikus hőseit, kedvelt helyeit. Ami az idegen szavak hangalakját illeti, mérsékeltebb ugyan a legmerészebb nyelvújítóknál, de — főleg költői műveiben — ő is él a rövidebb alakú személy- és helynevekkel (*Virgíl, Horác, Ovid* \approx *Parnassz, Olimp*); maga is megrövidít egy-egy szót (*korinti* = korinthusi, *dák* = dacus), amint az egykorú műköltői ízlés kívánta. Ami végül a Csokonai-nál előforduló idegen szók számát illeti, ezt sem fogjuk olyan rendkívül nagyra találni, ha teljes szó és kifejezőképességéhez viszonyítjuk. Hiszen az egy Arany Jánoson kívül nincs magyar költő, aki olyan mérhetetlen tömegű szót használt volna fel műveiben, mint Csokonai. A hagyományos költői szókinccs egybeolvadt nála az újabban alkotott szavak százaival, s ehhez járult még a népnyelvből vett hatalmas csoport, mely kortársainak a leginkább feltűnt.

TECHERT JÓZSEF.